

6. Imomaliyeva, M. I. (2021, April). THE EVOLUTION OF METAPHORICAL MEANING. In *E-Conference Globe* (pp. 25-26).
7. Imomaliyeva, M. (2024). NODIRA MELODIES OF NAVOI. *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 10, 121-123.
8. TURSUNOVA, N. (2025). ALISHER NAVOIY AN'ANALARINING MUQIMIY IJODIDAGI TAKOMILI. *Hamkor konferensiyalar*, 1(11), 260-263.
9. Tursunova, N. (2021). FOLKLORE MOTIVES IN MUKIMIY'S WORK. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 2(09), 187-191.
10. Ikromjonovna, J. S. (2023). THE ROLE OF FOLK TALES AND EPIC MOTIVES IN THE POETRY OF USMAN AZIM. *Open Access Repository*, 9(4), 545-548
11. Ikromjonovna, J. S. (2023). PEYZAJNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK MOTIVNI ANGLATISHDAGI O'RNI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1, 97-99.

TIL SIYOSATI VA MILLIY-MADANIY MASALALAR

Odilov Yorqinjon Rahmonaliyevich,

Filologiya fanlari doktori, professor

O'zFA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti

yorqinjonodilov@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada globallashuv sharoitida til siyosati, til siyosati falsafasi, til huquqi, tildan foydalanish, tilning qo'llanish sohalari, fuqarolarning tildan foydalanish bil bog'liq ijtimoiy-siyosiy harakatlari, til nazorati, til siyosatining etnosotsial, madaniy, demografik qamrovi qanday bo'lishi lozimligi haqida ilmiy va asosli fikrlar bildirilgan. Shuningdek, davlatlarning katta va kichik tillarni himoyalashi, mahalliy tillarni saqlash va himoyalashning qonuniy talablari, bugungi kunda jahon til siyosatida olib borilayotgan amaliy ishlar, G'arb davlatlarining migratsiya jarayonida amalga oshirayotgan til siyosati, ko'ptillilik va lisoniy prognozlash haqida ham fikrlar qayd qilingan.

Kalit so'zlar: til, til siyosati, til siyosati falsafasi, til huquqi, til sofligi, ko'pmadaniyatlilik, til ratifikatsiyasi, lisoniy prognozlash.

Аннотация

В данной статье высказаны научно обоснованные мнения о языковой политике в условиях глобализации, философии языковой политики, языковом праве, использовании языка, сферах применения языка, социально-политических действиях граждан, связанных с использованием языка, языковым контроле, этносоциальном, культурном и демографическом охвате языковой политики. Также отмечены мнения о защите больших и малых языков государствами, законных требованиях сохранения и защиты местных языков, практической работе, проводимой сегодня в мировой языковой

политике, языковой политике, проводимой западными странами в процессе миграции, многоязычии и языковом прогнозировании.

Ключевые слова: язык, языковая политика, философия языковой политики, языковое право, чистота языка, многокультурность, ратификация языка, языковое прогнозирование.

Abstract

This article presents scientifically grounded views on language policy in the context of globalization, the philosophy of language policy, language law, language use, areas of language application, socio-political actions of citizens related to language use, language control, and the ethnosocial, cultural, and demographic scope of language policy. Also noted are the views on the protection of large and small languages by states, the legal requirements for the preservation and protection of local languages, the practical work being carried out in world language policy today, the language policy of Western countries in the process of migration, multilingualism and linguistic forecasting.

Keywords: language, language policy, philosophy of language policy, language law, language purity, multiculturalism, language ratification, linguistic forecasting.

Til siyosati davlatning me'yoriy-huquqiy hujjatlar vositasida bildiriladigan ixtiyori sifatida fuqarolik jamiyati va boshqaruvning til bilan bog'liq faoliyatini tartibga soladi. Ayni paytda, bunday siyosatni faqat til hayotiga ta'sir ko'rsatadigan yuridik normalar sifatidagina tushunmaslik, balki ijtimoiy-siyosiy faoliyatning muqarrar tarkibiy qismi deb bilish lozim. Davlatning tilning qo'llanishi, fuqarolarning tildan foydalanish bilan bog'liq choralari, avvalo, ta'lim-tarbiya ishi, ommaviy axborot tarqatish, ish yuritishda, qolaversa, qonun ijodkorligi, sudlov va tergov faoliyati singari sohalarida amalga oshadi, belgilangan lisoniy-huquqiy tartib bo'yicha tildan foydalaniladi. Til borasidagi siyosatning ta'siri bir xalq, bir mamlakat doirasidan tashqariga chiqib, millatlararo, davlatlararo darajada ham akssado beradi va bu ko'proq lisoniy muammolar o'tkirlashganda sodir bo'ladi. Til siyosatining zikr etilgan ko'ptomonlama xususiyati bunday siyosat falsafasining tadqiqini talab qiladi, asli til siyosatining etnosotsial, madaniy, demografik qamrovi qanday bo'lishi lozimligi, umuman, qayerdan boshlanib qayerda tugashini lingvistik muammo sifatida ko'rsatib berishni talab qiladi.

Bir ma'muriy-siyosiy makonda etnik va lisoniy harxillikning mavjudligi til siyosati o'tkazishning birlamchi asosidir. Bunda til hayotini boshqarishga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar vositasida qaysi tildan qayerda va qanday foydalanish qoidalari ishlab chiqiladi. Masalan, ta'lim-tarbiya, OAV, sudlov va tergov, davlat

tashkilotlariga murojaat qilish, reklama berish, toponimik obyektlarni nomlashni milliy siyosat hamda mafkuraga muvofiqlashtirish maqsadida maxsus hujjat bilan rasmiy til belgilanadi, ammo unda kishilarning maishiy munosabatlarda tildan foydalanishiga ta'sir qilish nazarda tutilmaydi. Bir tilni rasmiy til deb belgilashdan iborat til siyosati orqali etnik yoki lisoniy harxillikni tugatishni maqsad qilinmaydi, balki fuqarolarni rasmiy til yordamida ijtimoiy integratsiyalash nazarda tutiladi. Etnolisoniy harxillik til siyosatining birlamchi asosi bo'lganligi sababli tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlar orqali norasmiy tillar bo'yicha ham davlatning munosabati bildiriladi. Ko'plab davlatlarning til siyosati falsafasi katta va kichik tillarni birday himoyalashga yo'naltirilgan.

Etnolisoniy birxillik sharoitida til hayotiga davlat darajasida aralashuv favqulodda siyrak uchraydi, chunki bunday jamiyatda etnolisoniy muammo qariyb kuzatilmaydi, lisoniy hayot davlat aralashuvisiz ham bir maromda davom etaveradi. Bunday etnolisoniy sharoitda til siyosati o'tkazishga milliy tilni sof saqlash, unga xalqaro tillarning ta'sirini kamaytirish kabilar asos bo'ladi. Islandiyaning til siyosati shunday xususiyatli. Islandiyaning til sofliqi bilan bog'liq siyosati natijasini Bill Xolmning "Island tili" sheridan bilish mumkin:

"In this language, no industrial revolution;
no pasteurized milk; no oxygen, no telephone;
only sheep, fish, horses, water falling.
Middle class can hardly speak it" [9].

Tarjimasi: Bu tilda "industrial inqilob" yo'q, "pasterizatsiyalangan sut" yo'q, "kislorod" va "telefon" yo'q, faqat qo'ylar, baliqlar, sut va sharsharalar mavjud" tarzidagi ta'kididan islamlarning qadimdan tilini "yangilik"lardan asrab kelganligini bilish mumkin. "Va albatta, bu island tilida o'zlashmalar mutlaqo yo'qligini bildirmaydi, chunki rivojlangan va farovon Islandiyaning tilida iqtisodiyot, siyosat, savdo, texnologiyaga oid yangi o'zlashmalar uchray turadi. Shunga qaramay, island tili sof skandinav tilining namunasi bo'lib qolmoqda, zamonaviy Islandiyadagi til vaziyati jahon miqyosida noyobligicha turibdi" [8, 145].

Til siyosatining amalga oshish joyi, yuzaga chiqish sohalari uning falsafiy mohiyatini tashkil etadi. Ijtimoiy tilshunoslik ta'lim-tarbiya, OAV, qonunchilik tizimini davlatning til siyosati birlamchi amalga oshiriladigan maydon hisoblaydi. Mazkur sohalar faoliyatida u yoki bu tilning qo'llanishi, soha egalarining u yoki bu tildan foydalanishini huquqiy tartibga solish, ma'muriy boshqarib turish imkoni borligi sababli davlat o'z siyosatini ayni sohalarda tatbiq etadi, sinovdan o'tkazadi. Til siyosati choralari ham avvalo ayni sohalarda tilning qo'llanishini nazarda tutib belgilanadi. Qolaversa, davlat fuqarolari, fuqarolar davlat bilan shu sohalar

vositada munosabatga kirishadi. “Yuqoridan quyiga”, “quyidan yuqoriga” tarzidagi bunday aloqa-ta'sirlashuv jarayonlari muntazam muvofiq kechishi uchun ham munosabat tilini tayin qilib olish lozim. Munosabat tilini tayin qilish bir qarashda “yuqoridan quyiga” shaklida bo'lishi shartdek, shunday bo'lishi tabiiydek ko'rinadi, ammo til siyosati choralari “quyidan yuqoriga” tarzida xulosa olish bilan belgilansa, amaliy ahamiyat kasb etadi. Bunga erishish lisoniy mo'ljallash (prognozlash) ishlarini olib borish, ommaviy so'rovlar o'tkazish bilan bo'ladi. O'zbekiston hukumatining alifboni takomillashtirish, xorijiy atamalarni o'zbekcha muqobillariga almashtirishdek til siyosati pragmatik yo'nalganligi bilan ajralib turadi.

Til – milliy o'zlikni shakllantirish, namoyon etish va himoya qilish vositasi. Shuning uchun bir mamlakatda millati har xil fuqarolarning yashashi til siyosatida ziyraklikni, milliy o'zlik va unga munosabatda “yetti o'lchab kesish”ni talab qiladi. Xususan, muayyan tilni rasmiy til deb belgilash, uni rivojlantirish asnosida shu tilga qo'llanishda ustuvorlik berilishi tabiiy, zotan, istifodada ustuvorliksiz tilni umumdavlat tili darajasiga ko'tarish imkonsiz. Mutaxassislar bu jarayonda vakolatli tashkilotlarning biryoqlama harakatlari sababli kichik xalqlarning ijtimoiy begonlashish, ayirmachilik kayfiyati kuchayishi mumkinligini ta'kidlab, kichik tillarni qo'llab-quvvatlash, ularni saqlab qolishga qaratilgan harakatlar etnik ziddiyatlarni yumshatishini bildiradilar [7, 95]. Boshqa mutaxassislar, masalan, F. Grin bunda real siyosatning kichik millatlarni do'st yoki xavf deb qarashi masalani hal qilishini yoki etnik ozchilik tiliga ishonchning pastligi, uning yo'qolish xavfi mavjudligi tufayli real vaziyat, shubhasiz, aks natija berishi mumkinligini aytadi. Agar etnik ozchilik ichki xavf deb qaralsa, real siyosat bunday tillarning qo'llab-quvvatlanishiga qarshi bo'ladi. Hatto ba'zan etnik ozchilik tillarini saqlab qolish ularda alohidalanish istagini rag'batlantirishi, ayirmachilikni kuchaytirishi mumkin [2, 8], deydi.

D. Reomning fikricha, til madaniy va shaxsiy o'zlikning ajralmas qismi bo'lgani sababli faqat davlat yoki iqtisodiyot ehtiyojlari sababli emas, inson qadri va madaniy o'zlikni tan olish uchun ham himoya qilinishi kerak. Turli madaniyatlar va guruhlar uchun til – o'zlikni saqlash asosi. Agar til siyosati faqat bitta tilni rivojlantirishga yo'naltirilsa, etnik guruhlar o'zlarini chetlatilgan va kamsitilgan deb his qilishlari mumkin; til huquqlari faqat madaniy emas, siyosiy tenglikning kafolati deb ham tushunilishi kerak. Ijtimoiy barqarorlik va birdamlik uchun ham tilni himoya qilish lozim. Aslida lisoniy harxillikni himoya qilish ijtimoiy muvozanatni saqlash va ichki etnik ziddiyatlarni yumshatishga yordam beradi. Agar davlat ozchilik tillarini qonuniy ravishda tan olsa va ularni himoya qilsa, bu o'zaro hurmat va ishonchni mustahkamlaydi [5, 245-272]. Bunga

qo'shilgan holda O'zbekistonning til siyosatida davlat tili ustuvorligi bilan birga boshqa mahalliy tillarning qo'llanishi va "ishlashi"ga ham imkon beriladi va ularni himoyalash orqali milliy o'zliklarni saqlab qolish maqsad qilinadi. "Davlat tili to'g'risida"gi qonun yoki "2020 – 2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi"ning tegishli qismlarida davlat tilidan boshqa tillarni rivojlantirish uchun imkoniyat berilgan.

Yuqoridagi kabi qarashlar til siyosati falsafasida uning inson huquqlari bilan munosabatini ko'rib chiqishni taqozo qiladi. Ma'lumki, umume'tirof etilgan xalqaro hujjatlar tilni inson huquqlarining ajralmas qismi hisoblaydi. Masalan, BMTning inson huquqlari bo'yicha pakti kichik etnik guruhlariga o'z tilidan erkin foydalanish imkonini beradi. Fuqarolarning dini, irqi, tilidan qat'i nazar tengligi, ona tilida so'zlashdek huquqining konstitutsiya darajasida kafolatlanganligi, davlatlarning "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" hamda boshqa shartnomalar shartlarini qabul qilganligi kabilar til siyosatida kamsitish va u bilan bog'liq masalalarga imkon qoldirmaslikka undaydi. Masalan, O'zbekiston ratifikatsiya qilgan "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi"ning 2-moddasida: "Har bir inson irqi, tana rangi, jinsi, tili, dini, siyosiy yoki boshqa e'tiqodlaridan, milliy yoki ijtimoiy kelib chiqishi, mol-mulki, tabaqasi yoki boshqa holatidan qat'i nazar ushbu Deklaratsiyada e'lon qilingan barcha huquq va barcha erkinlikka ega bo'lishi zarur"ligi aytilgan. Ratifikatsiya qilish bilan ushbu modda talablari, shuningdek, boshqa shartlarini ham bajarish majburiyatini olgan. Bu masalaga kattaroq rakursdan qaraladigan bo'lsa, til siyosatida fuqarolarning til huquqlari hisobga olishdek tutum, aslida, lisoniy harxillikni saqlash, bu harxillik ortida turgan milliy-madaniy tajribalarni asrash, nechta til bo'lsa, shuncha miqdorda dunyoni ko'rish tarzidan judo bo'lmaslikdir.

Hozirgi kunda G'arb mamlakatlarida migratsiya va til siyosati faol muhokamadagi mavzulardan. Hatto "asli madaniy, lisoniy o'ziga xosliklar himoya qilinishi kerakmi-yo'qmi?" tarzida masala qo'yilmoqda. Shunday muhokamalar zanjirida Yevropa Ittifoqiga migratsiyaning kuchayishi va ingliz tili vositachiligida milliy-madaniy harxillikning emirilayotgani tez-tez tilga olinadi. Ijtimoiy tilshunoslikni qo'ya turing, boshqa sohalarida ham ayni mavzu chetlab o'tilgani yo'q. Masalan, R.Millerning "Bolalar, axloq va zamonaviy tibbiyot" asarida dunyo bo'ylab muhojirlikning kengayishi, ko'pmadaniyatlilikning rivojlanishi til siyosatida murakkabliklarni keltirib chiqarayotgani, madaniy va lisoniy to'siqlar muhojir bolalarni davolashga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani yoritiladi [4, 181-195]. O.Garsiya migratsiyani til siyosati va monolingvistik ta'limga ta'siri sezilayotgan global muammo sifatida tushuntiradi va Yevropadagi bir tilli ta'limni ko'ptilli ta'limga moslashtirish muammolaridan bahs etadi [1, 3-47]. V.Kimlika,

E.Gutmann, S.Benhabibning tadqiqotlarida migratsiya sababli shakllanayotgan ko'pmadaniyatlilik masalasi va uning davlatlar til siyosatida tutgan o'rni, millati, tili har xil jamoalarni boshqarishning Kanada, AQSh va Avstraliya tajribasi tahlil qilingan [7, 110]. Mazkur holatlar aksar davlatlar til siyosati o'tkazishda duch keladigan XXI asr realliklaridir. Muhojir oilalarni yangi ijtimoiy-madaniy muhitga moslashtirish masalaning bir tomoni hisoblanadi. Uning ikkinchi tomonida muhojir oilalarning yangi til, yangi madaniyat muhitida milliy tili hamda madaniyatini ham saqlab qolishdek muammo turadi. Ilg'or davlatlarning ilg'or til siyosatida ayni jihatlar ham ko'zda tutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Garsia O. Weaving Spaces and (De)constructing Ways for Multilingual Schools: The Actual and the Imagined / Imaging Multilingual Schools: Languages in Education and Globalization. – Clevedon: Multilingual Matters, 2006. – P. 3-47.
2. Grin F. Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003. – P. 15.
3. Kymlicka W. Liberalism, Community, and Culture. – Oxford: Oxford University Press, 1989; Gutmann E. Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition. – Princeton: Princeton University Press, 1994; shu muallif. Identity in Democracy. – Princeton: Princeton University Press, 2003; Benhabib S. The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era. – Princeton: Princeton University Press, 2002.
4. Miller R.B. Erika's Sepsis, Lia's Convulsions, and Cultural Differences / Children, Ethics, and Modern Medicine. – Indiana: Indiana University Press, 2003. – P. 181-195.
5. Re'aume D. Official-Language Rights: Intrinsic Value and the Protection of Difference / Citizenship in Diverse Societies, 2000. – P. 245-272.
6. Re'aume D., Pinto M. Philosophy of language policy / Language Policy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – P. 37-58.
7. Young I.M. Justice and the Politics of Difference. – Princeton: Princeton University Press, 1990. – P. 179.
8. Нагорная А.В. Современная Исландия: языковой пуризм в эпоху глобализации (Научно-аналитический обзор) / Языковая ситуация в Европе начала XXI века. – М., 2015. – С. 146.
9. <https://www.goodreads.com/quotes/5698308-icelandic-language-in-this-language-no-industrial-revolution-no-pasteurized>

QADIMIY QO'LYOZMALAR TAQVIMLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI